

О.В. Черевко
(м. Черкаси)

НАСЛІДКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: «УКРАЇНСЬКА ПРОЕКЦІЯ»

Аналізуються наслідки Першої світової війни, що виявилася першою глобальною геополітичною і духовною кризою сучасної цивілізації. Основну увагу акцентовано на з'ясуванні «української проекції» Великої війни в контексті модерного націєтворення і здобуття державності Україною.

Ключові слова: Перша світова війна, Україна, українці, національна свідомість, держава.

Виповнилося 100 років від початку Першої світової війни — однієї з найбільших катастроф в історії людства. Віковий ювілей суттєво актуалізує увагу світової й української інтелектуальної спільноти до подій Великої війни 1914–1918 рр., як її називають західні дослідники. Вважаємо це цілком виправданим не лише з погляду пошанування героїзму предків (незалежно від того на чиєму боці вони боролись), а й необхідності переосмислення наслідків і фундаментальних зрушень, до яких спричинило глобальне мілітарне дійство, що породило світ сучасного зразка.

З глобального конфлікту — Великої війни — почалося драматичне ХХ ст., відзначене найглибшими революційними потрясіннями, гострими міжнародними конфліктами, відкритою і цинічною боротьбою за світове лідерство, протистоянням демократії і тоталітаризму, стихійними та руйнівними поривами мас, духовною кризою і пошуками нових ціннісних орієнтацій. Не випадково найбільш проникливі сучасники Першої світової війни вважали, що «справжнє, не календарне двадцяте століття», століття воєн і революцій в Європі, почалося саме в 1914 р.¹ Популярний англійський історик Норман Дейвіс у широко-відомій праці «Історія. Європа» справедливо зауважував, що початок війни 1914 р. спонукає до роздумів про історичну причинність більше, ніж будь-яка інша подія новітньої історії².

Донині небагато істориків сприймає Велику війну як цивілізаційну кризу. Щоб вийти на таке розуміння історичної причинності, на нашу думку, важливо проаналізувати її події під кутом зору відносин між суспільством і державою. На початку ХХ ст. утвердилося індустріальне суспільство, яке у своєму політичному вимірі, зокрема державні інститути, ще залишалося традиційним. Разом з тим владні інституції вперше дістали можливість мобілізувати колосальні ресурси. Нові можливості були якнайповніше використані, насамперед, для реалізації найголовнішої функції держави — силової. Ті, хто мав владу, не заборилися пустити її в хід, щоб силою розв'язати завжди існуючі міждержавні суперечності. Неконтрольовані населенням урядові структури втягнули свої

країни у вир небаченої війни з колосальними людськими і матеріальними втратами. Так, під час Першої світової війни бездержавний, розчленований український народ не за своєю волею опинився по обидва боки ворогуючих блоків держав, які мали далекосяжні імперські плани стосовно його земель. Ці роки обернулися новим актом трагедії: Україна, знаходячись в епіцентрі східноєвропейського театру воєнних дій, стала плацдармом небачених побоїщ, величезних людських жертв, ареною виснаження потенційних економічних можливостей та масового зубожіння. Під прапорами ворогуючих імперій — Російської, Австро-Угорської — брати-українці тоді воювали один проти одного.

Водночас це війна, яка змусить «традиційні» імперії, що не змогли становити й етноієрархізму, канути в Лету. Її геополітичними підсумками є крах Російської, Німецької, Османської та Австро-Угорської імперій. Загалом же актуальні й донині уроки Першої світової війни науковці окреслюють як феномен кризи імперства.

Держави вийшли з Великої війни у зміненому вигляді. Шляхом реформ або революцій традиційне суспільство почало перетворюватися на громадянське. Однак у деяких випадках процес перетворення зупинився на початковій стадії, і замість громадянського суспільства почала формуватися його тоталітарна мутація. Велика війна поклала початок таким потужним суспільним мутаціям, як комунізм, фашизм і націонал-соціалізм³.

Перша світова війна мала тотальний характер — лише за один тиждень близько 900 млн жителів планети перебували у стані війни, а протягом чотирьох років було мобілізовано 73,5 млн осіб⁴. На полях Фландрії, передгір'ях Карпат, на Марні й у «Верденській м'ясорубці» перемелювалось XIX ст. і народжувалась нова епоха. Війна виявилася надпотужним каталізатором цих процесів. Згадаймо, що тільки в «непроглядному пеклі» Вердена до кінця 1916 р. було підірвано 26 млн звичайних снарядів і 100 тис. снарядів, начинених отруйними газами.

Тотальність воєнних подій 1914–1918 рр. розчинила особистість у колективній психології натовпу. Саме Першій світовій війні людство найбільшою мірою зобов'язано формуванням такого феномена XX ст., як масова «мілітарна свідомість». У такий спосіб Велика війна окреслила духовний присмерк Європи, продемонструвала кризу ідеалів і цінностей індустріального суспільства, у раціоналізмі якого губиться найвища цінність — Людина.

Перша світова війна зруйнувала уявлення щодо гуманістичного характеру європейської цивілізації, поставила під сумнів віру в безмежний технічний прогрес, виявила неефективність окремих суспільно-політичних і соціально-економічних учень в умовах «світової кризи», показала застарілість дипломатичних традицій провідних держав, які розглядали війну як спосіб вирішення міжнародних проблем⁵. На багато десятиліть Перша світова війна визначила соціально-економічний, політичний і духовний розвиток багатьох європейських країн, намітила «домінанти» в міжнародних відносинах, а тому інтерес до неї не зменшується протягом усього XX — початку XXI ст., що зумовлено, насамперед, потребою осмислити трагічні уроки історії задля уникнення нових глобальних і локальних збройних конфліктів між націями.

Упродовж 1914–1918 рр. якісний стрибок у розвитку продуктивних сил особливо переконливо матеріалізувався на полі бою. Значна частина боїв на Східноєвропейському театрі воєнних дій відбувалася на території України. Через Галичину, Волинь і Буковину фронт проходив кілька разів. Війна втратила характер локальних кампаній, які розв’язувалися окремими битвами, коли зустрічалися між собою ворогуючі армії. Вона стала позиційною: фронт позначився на місцевості суцільною лінією окопів. Зокрема, на західних кордонах Російської імперії окопи простягнулися від Балтійського до Чорного морів. Мільйони солдатів у цих окопах необхідно було обмундирувати, озброїти, навчити володіти зброєю, нагодувати. У результаті народне господарство ворогуючих країн зазнало глибокої мілітаризації. Війна перестала бути справою професіоналів і вторглася в кожну оселю.

Варто наголосити і на мотиваційному аспекті війни, який, безумовно, визначав інші психологічні параметри, що окреслилися у психології бою, коли солдати не завжди розуміли, за що, власне, вони йдуть вмирати; психології «виходу з війни», коли до посттравматичного синдрому долучився морально-психологічний надлом, «криза цінностей», характерний для багатьох учасників Першої світової війни (так зване «втрачене покоління»). Оскільки територія України на момент початку Першої світової війни була поділена між двома ворогуючими державами — Австро-Угорською та Російською імперіями, то, зрозуміло, що українці отримали найболісніший удар, бо перебували в зоні зіткнення інтересів і армій воюючих коаліцій. Величезною наругою над здоровим глуздом і невигойною раною став, за словами С. Єфремова, феномен «ворогів-братів» — у Першій світовій війні українці воювали по різні боки фронтів⁶.

Водночас війна актуалізувала національно-визвольну боротьбу поневолених націй та їхні прагнення до державного життя. Західний дослідник Марк фон Гаген стверджує, що війна піднесла українське питання до безпрецедентного рівня і привела до сильного піднесення національного руху. Якщо творення сучасних націй було результатом модернізаційних процесів, то, власне, ця війна була найбільшим вторгненням модерного світу у традиційне життя селян, які становили абсолютну більшість у соціальному складі всіх етнічних груп у цьому регіоні. Осмислюючи трагічний досвід тієї Великої війни, підкреслимо його надзвичайну роль у долі українського народу, пробудженні національної свідомості, яка дала шанс українцям стати державним народом. Час, «коли війна являється неминуча... мусимо старатися, щоб ті жертви, яких вона від нас вимагає, не пішли марно, щоби кров батьків принесла добро дітям», — повідомлялось у відозві Головної української ради⁷. Саме під час війни вперше за тривалий період з’явилися українські національні частини. Спершу у складі австрійського війська легіон Українських січових стрільців, потім — з літа 1917 р. — й у складі російської армії.

Перша світова війна прискорила процес трансформації українців «із селян у націю». Армії Російської й Австро-Угорської імперій завоювали чужі території з населенням, яке розмовляло тією ж мовою, співало ті ж пісні, мало такі ж

традиції й звичаї, що й вони самі. Безпосередні контакти між українцями з обох сторін фронту прискорювали кристалізацію національної ідентичності. Зокрема, драматург Микола Куліш, який за військовим фахом був артилеристом, зазначав, що вперше усвідомив себе українцем у Галичині, перебуваючи там із російським військом⁸. У роки Першої світової війни наддніпрянські політемігранти в Австро-Угорщині, об'єднані в Союзі визволення України, активно впливали на суспільно-політичне життя регіону, брали безпосередню участь у діяльності громадсько-політичних організацій і рухів Галичини та Буковини, налагодили тісні стосунки з Українськими січовими стрільцями, популяризували національну ідею через пресу та іншу друковану продукцію.

Велика війна — це максимальне напруження всіх наявних сил народів-учасників, це величезний виплиск творчої та деструктивної енергій, це колосальний державотворчий ентузіазм. Ще під час Першої світової війни у результаті української революції на Наддніпрянській Україні була утворена Українська Народна Республіка (7 листопада 1917 р.). Наслідком посилення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях стало проголошення 1 листопада 1918 р. Західно-Української Народної Республіки, які 22 січня 1919 р. заявили про своє з'єднання.

Нинішнім поколінням, хто живе сьогодні, за 100 років, винятково важливо осмислити трагічний досвід тієї Великої війни, її перебіг, наслідки та уроки. Це абсолютно повною мірою стосується і нас, українців — адже Перша світова війна залишила кривавий, непроминальний слід у нашій національній історії. Світова «первинна катастрофа» ХХ ст. створила умови для донесення змісту українського питання до європейської політичної свідомості. Від його позитивного розв'язання залежало не лише майбутнє українців, а й тих монархій, яким належала їхня територія.

Відомий шведський аналітик і фундатор геополітики Рудольф Челлен, аналізуючи в 1915 р. у праці «Політичні проблеми світової війни» причини, що призвели до її спалаху, та можливі наслідки цієї катастрофи, зазначив: саме замасковане панславистською пропагандистською демагогією бажання приєднати західноукраїнські землі було причиною вступу Російської імперії у Велику війну. Він констатував: «Маємо... всі підстави зараховувати українське питання до одного з головних мотивів світової війни»⁹. Від того ж, який баланс сил і конфігурація кордонів сформується в результаті війни у Східній Європі, Р. Челлен узалежнював на тривалий час долю всієї Європи.

Українське питання й, відповідно, роль незалежної української державності у структуруванні центрально-східноєвропейського державно-політичного простору знайшли певне відбиття у стратегічних планах Центральних держав (Німеччини й, меншою мірою, Австро-Угорщини) напередодні та під час Першої світової війни. Україна розцінювалася ними як важливий чинник послаблення, а то й розвалу Російської імперії. Видатний історик Арнольд Дж. Тойнбі ще 1915 р. зазначав: «Малоросійський елемент становить майже третину всієї раси, і якщо він буде відірваний від основної маси і створить власну орбіту тяжіння, це в критичній мірі послабить всю систему», що матиме наслідком розпад чи, щонайменше, параліч Російської імперії¹⁰.

Один із засновників Школи слов'янських та східноєвропейських досліджень при Лондонському університеті Р. Сетон-Вотсон спільно з майбутнім першим президентом Чехословаччини Т. Масариком у жовтні 1916 р. у журналі «Нова Європа» сформулював концепцію «Нової Європи». Зокрема, британський славіст обстоював потребу створення незалежних України, Польщі, Литви та інших держав, що відповідало б довготривалим інтересам Європи. Подібно Р. Челлену, він вважав, що українське питання було однією з головних причин Першої світової війни, а перебіг її подій довів, що надалі ігнорувати цю проблему неможливо. Українське питання, переконував Р. Сетон-Вотсон, — не модерна вигадка Берліна й Відня, а застаріла проблема Європи, «про що свідчать численні книги, присвячені українським подіям, що були надруковані англійською вже XVII ст.»¹¹.

На завершення процитуємо відомого чеського публіциста Карела Гавлічека, який наголошував: «Україна — це постійне прокляття, яке самі над собою проголосили її гнобителі. Так їм мститися пригноблена Україна... Доки не буде виправлена кривда, завдана українцям, доти неможливий справді міжнародний спокій»¹². Ці слова спонукають усіх нас і світову спільноту до роздумів, оскільки події, що відбуваються сьогодні в Україні, укорінені у стані нестабільності, який народився ще у 1914 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ Шлэгель К. Немецкий образ России в первой трети 20-го столетия: попытка реконструкции // Вопросы философии. — 1994. — № 5. — С. 49.

² *Норман Дейвіс*. Європа: історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. — К.: Основи, 2000. — С. 789.

³ *Кульчицький С.* Перша світова війна: початок ХХ століття, що закінчилося... 1991 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/persha_svitova_viyuna_pochatok_xx_stolitnya_scho_zakinchosya_1991_roku.html

⁴ *Реснт О.* Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти. — С. 88: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://histans.com/JournALL/pro/16/1/19.pdf>

⁵ *Шпенглер О.* Закат Европы. — М.: Мысль, 1993. — Т. 1. — С. 172.

⁶ Україна і українці у вирі Першої світової війни: Документи з фондів ЦДАВО України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tsdavo.gov.ua/4/webpages/63421849.html>

⁷ Маніфест Головної Української Ради // Кость Левицький. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. — Львів: Друкарня оо. Василян у Жовкві, 1926. — С. 721.

⁸ *Куліш А.* Спогади про Миколу Куліша // М.Г. Куліш. Твори: В 2 т. — К., 1990. — Т. 2. — С. 695.

⁹ Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (кер. авт. кол.). — К.: Політична думка, 1996. — С. 125.

¹⁰ *Toynbee A.J.* The new Europe. Some essays in reconstruction. — London and Toronto: J.M. Dent and sons ltd, 1916. — P. 77.

¹¹ Головченко В.І., Солдатенко В.Ф. Українське питання в роки Першої світової війни. — К.: Парламентське вид-во, 2009. — С. 91.

¹² Цит. за: Сарбей В.Г. Національне відродження України. — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. — С. 45.

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2014 р.

ПОСЛЕДСТВИЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: «УКРАИНСКАЯ ПРОЕКЦИЯ»

Анализируются последствия Первой мировой войны, ставшей первым глобальным геополитическим и духовным кризисом современной цивилизации. Основное внимание акцентировано на выяснении «украинской проекции» Великой войны в контексте современного формирования нации и обретения Украиной государственности.

Ключевые слова: Первая мировая война, Украина, украинцы, национальное сознание, государство.

THE CONSEQUENCES OF THE WORLD WAR I: «UKRAINIAN PROJECTION»

The author analyses the consequences of the World War I that turned into the first global geopolitical and spiritual crisis of the contemporary civilization. The main attention is paid to the Ukrainian projection of the Great War in the context of modern nation-building and state development.

Keywords: the World War I, Ukraine, Ukrainians, national consciousness, state.